

RAYMOND CHANDLER DETEKTIV ASARLARI POETIK TAHLILI. "THE BIG SLEEP" ASARI MISOLIDA

Muallif: Kodirova Mukhabbat Khudayberdi kizi ¹

Affiliyatsiya: Senior teacher at Jizzakh state pedagogical university ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15196142>

Adabiyotshunoslik zamonaviy adabiy yuksalish yo'nalishida qiyin bosqichlarni bosib o'tadi. Badiiy adabiyotda detektiv janrining rivojlanish foni shular jumlasidandir. Jahon adabiyotida ilk bor detektiv janrining dastlabki tushunchalari 19-asr boshlarida paydo bo'lgan. Amerika Uyg'onish davrining noyob kashfiyotlari hisoblangan detektiv hikoyalar detektiv, havaskor yoki professional politsiyachi tomonidan jinoyat yoki jinoyatlar ketma-ketligini buzishni ko'rsatadigan fantastik asarlardir. Detektiv roman shubhali, jinoyatga javoblari noma'lum bo'lgan jumboq bo'lishi kerak. Detektiv adabiyot - mantiqiy murakkab tergov yordamida jinoyat ishi bilan bog'liq bo'lgan sirni ochishga qaratilgan yozuvlar to'plami. Ushbu janrda nashr etilgan romanlar, qissalar va romanlarda jinoyatni hal qilishning o'ziga xos xususiyatlari ishonchli va qiziqarli tarzda muhokama qilinadi. Ko'p personajlar jinoyatining sub'ektiv elementlaridan – ortda qolgan eng kichik izlardan kelib chiqib, taxmin qilish, ijodkorlik va mantiqiy tahlil qilish o'quvchiga jinoyat manbasini topishga va har qanday bog'langan tugunni yechishga yordam beradi. Ushbu janrning o'quvchilari har doim o'zining ta'sirchanligi, sirli va intrigasi tufayli o'ziga jalb qiladi. Odatda xatoga yo'l qo'ygan politsiyachilar, detektiv romanlar yaxshi o'ylangan jinoyat, yolg'on ayblov va unga qarshi dalillar bilan belgilanadi, lekin juda yorqin va kuzatuvchan tergovchi va uning odatda aqlga sig'maydigan ma'lumotlari oxirida kutilmagan odamni jinoyatchi sifatida aniqlaydi. "Uch olma", "Serendipning uch malikasi" ("Ming bir kecha" turkumidan) ertaklarida janrning bir qancha unsurlari aks etgan. Kichkina detektivni bir marta o'qigan odamning o'qishga qiziqishi va ishtiyoqi ortadi. Ingliz adabiyotidagi birinchi zamonaviy detektiv qissasi hisoblangan Edgar Allan Poning 1841-yilda yozgan "Morgue ko'chasidagi qotillik" asari "o'ziga xos, haqiqiy va harakatchan uslub va xarakter" sifatida baholanadi¹. Parij ko'chalaridan birida yashovchi ayol va bolaning daxshatli o'ldirilishini g'ayrioddiy taqlidchi tomonidan fosh etgan S.Ogyust Dyupinga boy tasavvur va sinchkovlik bilan mushohada yuritish hikoyada katta o'rin tutish imkonini beradi. Ushbu aniq ishda qotillik, uning intensivligidan qat'iy nazar, odamlarning har qanday manfaatlari to'qnashuvi uchun amalga oshirilmaydi. Biroq, janrning ko'plab keyingi holatlarida, qotilliklar o'zlarining jirkanch orzularini ro'yobga chiqarish uchun qullik nomi bilan sodir etilgan jinoyatlar haqidadir. 1865 yilda Charlz Feliks taxallusi ostida yozilgan bu turdagi ikkinchi va eng yirik asar "Notting Hill siri" romanidir. Uilki Kollinzning 1868 yilda chop etilgan "Oy toshi" kitobi ingliz adabiyotidagi detektiv janrning yana bir

¹ George Lippard, "Prose Romances of Poe", 1843. <https://www.eapoe.org/papers/misc1827/cs430726.htm>

namunasidir. "Politsiya jinoyatlarni ochishda sud-tibbiyot va mantiqiy deduksiya bilan ko'proq foydalanishni ta'kidlagan birinchi romanlardan biri" deb hisoblangan. Bu detektiv janrining g'ayrioddiy mashhurligini tushuntiradi. Bugungi kunda kitob do'konlari javonlari detektivning ko'plab namunalari bilan to'la. Ulardan ba'zilari shubhali zamonaviy mualliflar nomi bilan nashr etiladi, ular foyda ko'rish uchun yiliga o'nlab kitoblarni nashr etadilar, boshqalari janr klassikasiga tegishli. Bu tanlov ko'pincha o'quvchini chalg'itadi. Haqiqiy adabiyotni tabloid fantastikadan qanday ajratish mumkin?

Detektivning vazifasi nima – o'quvchining zamonaviy hayot ritmidan zo'riqqan aql-zakovatiga dam berishmi yoki aksincha, miyani detektiv jumboq yechimini izlab ishlashga majburlashmi? Ushbu masalalarning dolzarbligi ushbu maqola mavzusining dolzarbligini ta'kidlaydi. Jahon adabiyoti - qadimiydan hozirgi kungacha - topishmoqni syujet uchun asos sifatida faol ishlatgan. Ko'pgina detektiv hikoyalarda, o'quvchiga ushbu tenglamani unga taqdim etilgan ma'lumotlardan foydalangan holda mustaqil ravishda hal qilish imkoniyati beriladi, bu aqliy mehnatni talab qiladi. Shunday qilib, detektiv asar o'qish qiyin arifmetik muammolarni hal qilishga o'xshaydi.

Chandlerning bu boradagi markaziy o'rni haqida shunday deydi: "Men hech qanday amerikalik yozuvchining Chandlerdan ta'sirlanmaganini tasavvur qila olmayman, hech bo'lmaganda bilvosita... Oddiy qilib aytganda, Chandler standarti o'rnatildi, va boshqa barcha narsalar bundan og'ishishdir". Uning biograflaridan biri yozganidek: "Chandlerning ahamiyati nihoyat tan olinadi, faqatgina uslubni yozuvchilar tomonidan XX asr amerika adabiyotida yuqori ahamiyatga ko'tarilishi umumiy tan olinadi. Uslubchi sifatida Chandler allaqachon ellik yil davomida sinovdan o'tdi, va keying o'n yil ichida ham xuddi shu darajada yangilik va hayratlanarli bo'lib qolishi mumkin. Twain, Falkner yoki Xeminguey kabi, u yozish texnikasini rivojlantirgan yozuvchi... Barcha keyingi yozuvchilar uning asarlarini o'qib, uning qilgan ishlarini o'zlashtirishlari kerak" (Marling, 1986, 152-153-bet).

Raymond Chandlerning "The Big Sleep" asari faqat detektiv roman emas, balki inson tabiatini, ijtimoiy tizimni va jinoyatni tahlil qiluvchi chuqur adabiy asar sifatida ham ahamiyatlidir. Chandler o'zining o'ziga xos uslubi, metaforalari va personajlari orqali detektiv janrni yangi darajaga kotaradi. Roman, ayniqsa, **moral dilemmalar, jinoyatning ijtimoiy olchamlari va qahramonning ichki kurashlari** bilan o'zining o'ziga xos poetikasini yaratadi. "The Big Sleep" (1939) — Raymond Chandlerning eng mashhur va muhim detektiv romanlaridan biri bolib, uning asarlarida "hard-boiled" janrining klassik namunasi sifatida tanilgan. Bu asar, birinchi navbatda, jamiyat, inson tabiatining qorong'u tomonlari va mushtarak murakkabliklarni o'rganishga yo'naltirilgan.

Personajlar va ularning psixologiyasi. Marlowe — **detektiv** bolish bilan birga, shaxsiy ehtirolarni, adolatni, va jinoyatchilikni yengib otishga intiladigan shaxsdir. Uning vazifasi, kopincha, tizimning o'zi tomonidan toliq tushunilmaydi. Bu, asarning chuqur **poetikasiga** ham tasir qiladi, chunki Marlowe har bir jinoyatni hal qilishda faqat voqealarni ochib berishdan tashqari, jinoyatchilarni, jamiyatni va o'zini tushunishga harakat qiladi.

Til va uslub. Chandlerning uslubi va tili "hard-boiled" janrining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. U qisqa, oqlar va tezkor jumlar bilan hikoya qiladi. Chandlerning ishlatgan **metaforalari** va **sarkazmlari** asarga o'ziga xos, ozgacha rang

bagishlaydi. Masalan, uning ayollarga nisbatan yozilgan tavsiflari va tasvirlari juda keskin va tez-tez sarkazmga asoslanadi. Chandler "hard-boiled" janrining asosiy jihatlarini oz uslubida mukammal tarzda uygulashtirgan. Roman davomida sinfiy farqlar, ijtimoiy adolatsizliklar, va **qiyinchiliklar** haqida so'z boradi, bu esa Chandlerning o'ziga xos stilini yaratadi.

Jamiyatning tasviri. Roman Los-Anjelesda ozining qorongu va bezovta qiluvchi muhitida yuz beradi. Chandler bu shaharni faqat jismoniy joy sifatida emas, balki shaxsiyatlarni o'ziga jalb qiladigan murakkab, qorongu bir hayot sifatida tasvirlaydi. Marlowe bu shaharni faqat tashqi korinishda kormaydi, balki uning ichki tabiati va murakkab ijtimoiy masalalarini tushunishga intiladi. Chandler Los-Anjelesni, ozining sozlari bilan, bir vaqtda tajovuzkor va shovqinli, ammo qaygu va iztirobni ozida mujassamlashtiradigan joy sifatida tasvirlaydi.

Qahramon va jinoyat. "The Big Sleep"da jinoyat kopincha tizimning ozida joylashgan. Asar orqali Chandler jinoyatning songgi nuqtasiga — jinoyatchilarning shaxsiy, jamiyatdagi va ijtimoiy holatdagi qiyinchiliklarini krsatadi. Roman jinoyatni faqat jismoniy holat sifatida emas, balki ijtimoiy va psixologik holat sifatida korib chiqadi. Marlowe, asar davomida, jamiyatning boshqa tomonlarini, ayniqsa boy va kuchli sinfni ham ochib beradi.

Asarda **oziga xos simbolizm** ham mavjud. "The Big Sleep" nomi, bir tomondan, oxirgi va abadiy uyquni anglatadi, boshqa tomondan esa, bu "yashirin" jinoyatlarni va tuzoqlarni yashirishni anglatadi. Roman davomida jinoyatlar ortasidagi aloqalar va maqsadlar asta-sekin ochiladi, lekin ular bir vaqtning o'zida murakkab va noaniq bo'lib qoladi.

Chandlerning "hard-boiled" janriga qoshgan hissasi. Chandler "hard-boiled" janrini o'ziga xos tarzda rivojlantirdi. Asarda jinoyatchilik va axloqiy dilemmalar ortasidagi noaniq chiziq takidlanadi. Marlowe kabi qahramonlar kopincha jiddiy bolishadi, lekin ular jamiyatdagi adolatsizliklarni ozgartira olishlari yoki unga qarshi turishlari mumkin emas. Bu, nafaqat detektiv janrining, balki toliq bir ijtimoiy tahlilni oz ichiga olgan poetikaning namunasidir.

Philip Marlowe – Chandlerning asarlarida tez-tez uchraydigan detektiv, bu safar "The Big Sleep" da ham asosiy qahramon hisoblanadi. Marlowe – bu noaniq moral qiymatlarni olib yurgan, ba'zan murakkab va ikkilamchi bo'lgan shaxs. U o'zining to'griligi va axloqi bilan ajralib turadi, lekin shu bilan birga, tez-tez tizimning nohaqliklariga qarshi kurashish uchun ozini tahlika ostiga qoyadi. Marlowenin maqsadi – murakkab jinoyatni yechishdan tashqari, o'ziga xos bir nazar bilan atrofdagi olamni ko'rishdir. U ijtimoiy tizimga va uning axloqiy muammolariga qarshi turgan, lekin buni amalga oshirishda u ko'pincha o'zining shaxsiy qadr-qimmatini yo'qotmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Baker, C. and Nietzel, M. (1985). The Detective Fiction of Raymond Chandler. New York: Scholarly Press.
2. Bridgman, R. (1966). Hemingway's Fiction: An Introduction. New York: Macmillan.
3. Chandler, R. (1984). The Simple Art of Murder. New York: Houghton Mifflin.

4. Friedman, L. (1995). Raymond Chandler: A Biography. New York: Viking Press.
5. Gardiner, J. and Walker, J. (1962). The Literature of Detection: A Critical History of Crime Fiction. London: University Press.
6. Geherin, D. (1980). Hard-Boiled: A Study of American Detective Fiction. Chicago: Chicago Press.
7. Marling, W. (1986). Chandler and His Influence on American Literature. Boston: Harvard University Press.
8. Seidman, S. and Penzler, P. (1984). The Big Sleep: A Critical Guide to Raymond Chandler. New York: Oxford University Press.
9. Smith, J. (1988). Detective Fiction: From Poe to Present. New York: HarperCollins.
10. Twentieth Century Crime Fiction (2002). The Detective Genre in the Modern Era. London: Routledge.

